

TÜRKÇEDE ŞİMDİKİ ZAMAN EKLERİNİN ZAMAN BELİRLEYİCİLERLE KULLANIMI*

*Hatice ŞAHİN***

ÖZET

Türk dilinde fiil işletimi sırasında belli bir döneme kadar müstakil bir şimdiki zaman eki görülmemektedir. Eski Anadolu Türkçesinin ilk dönemlerinden itibaren kullanılan şimdiki zaman ekleri birbirlerinden farklı kullanım özellikleri gösterirler. Zaman belirleyiciler ise zaman eklerini sınırlayan ve belirleyen kelimeler olarak karşımıza çıkarlar. Bu yazıda aynı zaman dilimini ifade etmek için kullanılan ama daha en başından ayrılıklarını hissettiren şimdiki zaman eklerinin kullanımında zaman belirleyicilerinin rolünü ortaya koyabilmek ve zaman belirleyicilerle kullanılan örnekleri inceleyerek bir tespitte bulunabilmek amaçlanmıştır.

***Anahtar Kelimeler:** Fiil çekimi, şimdiki zaman, zaman belirleyicileri, zaman ekleri.*

ABSTRACT

Present Progressive Affixes and Their Use With Time Determinants in Turkish Language

No independent present progressive affix had been observed during the verb operations in Turkish language until a specific period. The present

* *Bu yazı, 20-26 Eylül 2004 tarihleri arasında düzenlenen V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda bildiri olarak sunulmuştur.*

** *Doç. Dr.; Uludağ üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.*

progressive affixes, which have been in use since the beginning of the first periods of the Old Anatolian Turkish, display usage characteristics different from one another. As for time determinants, they appear to function as the words limiting and determining the time affixes. The present article aims both to put forward the role of the time determinants in the use of the present progressive affixes, which are used to express the same time segment, but at the same time, making their being different felt since the very beginning, and to make findings through examining the samples making use of time determinants.

Keywords: *Conjugation, present progressive tense, time determinants, time affixes.*

Türk dilinde fiil işletimi sırasında belli bir döneme kadar müstakil bir şimdiki zaman eki görülmemektedir. Eski Türkçe devresinden başlayarak takip edebildiğimiz metinlerde geniş zaman ve şimdiki zaman kavramını Orta Türkçe devresine kadar Türkiye Türkçesinde geniş zaman eki olarak kullandığımız -r, -Ar, -Ir biçimbirimleri karşılamıştır.

Eski Türkçeye ilgili kaynaklarda basit zamanlar içinde geniş, görülen geçmiş, belirsiz (anlatılan) geçmiş ve gelecek zaman kipleri verilirken şimdiki zaman ile ilgili başlık açılmamıştır. Ancak geniş zaman anlam açısından değerlendirilirken “*Ekseriya şimdiki zaman bazen de gelecek zaman manası verir*” açıklaması yapılmıştır. (Gabain 1988, s. 80)

Kutadgu Bilig’de şimdiki zamanın kullanıldığı ancak bu zaman kavramının bugün geniş zaman ekleri olarak bildiğimiz eklerle ifade ettiği bilinmektedir.

“*KB’de geniş zaman aynı zamanda şimdiki zamanı da ifade eder. Esasen DLT’de bu kip için geçen muzari adı Arapça’da hem geniş zamanı hem şimdiki zamanı içine alır. Ancak KB’nin daha çok hikmet, kısmen de tahkiye üslubu ile yazıldığı için anlık hareketi ifade eden şimdiki zamanın daha az kullanılacağı tabiidir. Eserin bu hususiyetinden dolayı KB’de muzari şeklinin şimdiki zaman ifadesiyle kullanılması çok fazla değildir.* (Ercilasun 1984, s. 124)

DLT’de de durum aynıdır. Bu eserde de fiil çekimleri işlenirken şimdiki zaman ayrıca verilmemiş, muzari çekimiyle hem geniş hem de şimdiki zaman kavramı anlatılmıştır. (Gencan 1972, s. 44)

Harezmi Türkçesinde tur- yardımcı fiiliyle kurulan -a turur yapısı şimdiki zamanı karşılamıştır. (Eckmann 1988, s. 205)

İlk metinlerden bu yana geniş bir fiil işletim kadrosuna sahip olan ve bugün kullanılan tüm zaman kategorilerinde müstakil eklere sahip olan Türk

dilinin sadece şimdiki zaman için ayrı ek kullanmaması aslında dikkate değer bir durumdur ve buna bağlı olarak Türk dilinde geniş zaman ekinin ayrıntılı bir biçimde ele alınması gereğini de vurgulamaktadır.

Batı Türkçesinde Ahmed Fakih'te ilk örneği görülen –yor eki (Timurtaş 1994, s. 126) ile XV. yy. metinlerinden takip edebildiğimiz –mAktA ve –mAdA ekleri bugün şimdiki zamanı karşılayan ekler olarak kullanılır.

Ancak bilinen ilk örneği XIV. yy.da görülen –yor ekinin işlek bir biçimde kullanılması daha sonraki yüzyıllara denk gelmektedir.

Söz konusu ekler, aynı zaman dilimini karşılamakla birlikte yapı ve kullanım açısından farklılık gösteren eklerdir.

Her şeyden önce Türk dilinde şimdiki zaman eklerinin geç ortaya çıktığını ama –mAktA ekinin –yor ekine kıyasla çok da yeni ortaya çıkmış olmadığını hatırlamamız gerekmektedir.

Timurtaş, Eski Türkiye Türkçesi adlı eserinde –yor ekinin XIV. yy.da görülmesine rağmen incelediği XV. yy. metinlerinde tespit edilemediğini vurgulamış, şimdiki zaman için çok defa muzari ekinin kullanıldığını belirtmiştir.

Bununla beraber bir XV. yy. metin incelemesinde (Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi) şimdiki zaman için “*Metnimizde şimdiki zaman eki olarak daha çok –makda ve –mekde kullanılmış olup 6 yerde –makda, 3 yerde –mekde tespit edilmiştir. Ayrıca metnimizde yori- fiilin geniş zamanlı şekli, şimdiki zaman yerinde kullanılmış ve kelime daha ekleşmemiştir*” açıklaması da verilmiştir. (Yelten 1998, s. 89)

Başka metin incelemelerinde de XV. ve XVI. yüzyıllarda –mAkda ve –mAdA eklerinin şimdiki zaman için kullanıldığı tespit edilmiştir.

“*XV. yy eserlerinde şimdiki zamanı karşılamak üzere genellikle geniş zaman ekleri kullanılmıştır. Bu zaman için metnimizde seyrek olarak istek eki –A ile –UpdUrUr ve –mAkda şekilleri de görülmektedir.* (Yücel 2002, s.101)

İki ekin en önemli farkı bilindiği gibi yapı bakımındandır. –yor eki genel görüşe göre yori- süreklilik bildiren bir tasviri fiilin geniş zaman çekiminden hece düşmesi sonucu oluşan bir ek olduğuna göre bu ekin daha geniş bir zaman dilimi içinde süreklilik ifade etmesi son derece doğaldır. Ayrıca bu ek, fiili diğer işletme eklerinde olduğu gibi fiil olarak çekime sokar ve kip, zaman ve kişi eklerini kullanarak eklendiği fiili dil içinde bir fiil olarak işletir.

–mAktA eki ise fiilden isim türeten bir mastar eki ile +dA bulunma durum ekinden oluşmuş ve fiili bir isim kimliğiyle ek-fiil çekimine sokan

dolayısıyla eklendiği fiili –yor ekinden farklı bir biçimde işleten birleşik bir ektir.

Bir başka deyişle –yor ve –mAktA eklerinin farkı, öncelikle oluşumları ve fiilleri soktukları işletme tarzıdır.

Biri süreklilik, diğeri daha çok bulunma kavramıyla farklı çıkış noktalarından hareket etmelerine rağmen her iki ek de şimdiki zamanı, içinde bulunulan zamanı anlatmaları açısından da ortak özellik gösterirler.

Bilindiği gibi zaman belirleyicileri, bir fiilin anlamını zaman kavramı ile sınırlandırır. Fiilin bildirdiği zamana önemli bir ayrıntı katarak hareketin hangi zaman dilimi içinde gerçekleştiğini daha da detaylı bir biçimde aktarırlar.

Buna göre, fiilin taşıdığı zaman eki ile fiili zaman açısından sınırlayan zaman kelimesinin uyumlu olması gerekir. Geçmiş zaman ekiyle geçmiş ifade eden belirleyiciler, gelecek zaman ekiyle geleceği ifade eden belirleyiciler kullanılmalıdır. Dün gittim, yarın gideceğim gibi.

Ancak dil içinde zaman ekleri ile zaman belirleyicilerinin uyumlu kullanılmadığı dolayısıyla, zaman belirleyicilerinin zaman ekine katkıda bulunduğu değil zaman ekinin önüne geçerek kendi taşıdığı zaman kavramını anlatıma yansıttığı ya da zamandan ziyade bir durumu anlattığı durumlar da söz konusudur.

Örnekler incelendiğinde aynı zaman belirleyicinin farklı zaman ekleriyle kullanıldığı görülmektedir. *Şimdi geldim, şimdi geleceğim, şimdi geliyorum, şimdi gelmişim, şimdi gelirim* gibi. Söz konusu belirleyiciler kullanılmadan sadece üstlendikleri zaman dilimini anlatan ekler, belirleyicilerle kullanıldıklarında bazen ekin ifade ettiği zamandan farklı bir zamanı ya da bir durumu aktarabilirler. *Geliyorum* çekimi tek başına kullanıldığında şimdiki zamanı anlatırken *bugün geliyorum* veya *biraz sonra geliyorum* gibi kullanımlarda şimdiki zamanı değil, açıkça yakın gelecek zamanı aktarmaktadır.

Aynı şekilde *gelirim* ifadesinde geniş zaman ve belki de bir niyet bir ihtimal anlatılmış olsa da *bugün gelirim* veya *yarın gelirim* kullanımlarında öne çıkan, geniş zaman değil hatta hiçbir şekilde zaman değil niyet ya da ihtimaldir. Böyle bir örnekte geniş zaman eki olarak gösterilen ek zaman eki görevinde değildir.

Buna göre, zaman belirleyicilerinin sadece fiilin anlattığı zamana ayrıntı ya da belirlilik katması değil zaman kavramının dışında bazı özel anlamlar yüklemesi hatta zaman ekinin sınırını belirlemesi de söz konusudur. Böyle olduğu için fiil çekimlerinin bu açıdan da ele alınması gerekmektedir.

Biz bu bildiriye aynı zaman dilimini ifade etmek için kullanılan ama daha en başından ayrılıklarını hissettiren şimdiki zaman eklerinin kullanımında zaman belirleyicilerinin rolünü ortaya koyabilmeyi ve zaman belirleyicilerle kullanılan örnekleri inceleyerek bir tespitte bulunabilmeyi amaçladık

Türkiye Türkçesi'nde kullanılan –yor ve –mAktA ekleri arasındaki anlatım farkı çeşitli dilbilgisi kitaplarında dile getirilmektedir. Muharrem Ergin, -yor ekinin şimdiki zamanı başlamamış, uzak şimdiki zamanı bildirdiğini, -mAktA ekinin ise başlamış bir yakın, mutlak şimdiki zaman ifadesi taşıyan bir ek olduğunu söylemiş, -mAktA ekinin yazı dilinde daha çok kullanıldığını vurgulamıştır.(Ergin1989,s.282) Süer Eker ise, Türkçede şimdiki zamanı, şimdiki zaman ve sürekli şimdiki zaman biçiminde ayırmak gerektiğini savunur.(Eker 2003, s. 300) Bu görüşe göre –mAktA ekiyle kurulan şimdiki zamanda geçmişte başlayıp hala devam eden ve en azından bir süre daha devam edecek kesintisiz bir oluş, iş, eylem vb. anlatılır.

Halbuki Türkçedeki örneklere bakıldığında sürekli şimdiki zaman kavramını veren yapının, sadece –mAktA ekiyle kurulmadığı görülür. Konuya zaman belirleyicileri açısından bakıldığında geçmişte başlayıp hala devam eden ve ne kadar olduğu belli değil ama gelecekte de devam edeceği anlaşılan işin –yor ekiyle de anlatılabildiği ortaya çıkar. *Üç yıldan beri çalışıyorum* ile *üç yıldan beri çalış-maktayım* yapıları arasında sürekli şimdiki zamanı ifade etme konusunda herhangi bir fark yoktur.

Yine bu görüşe göre sürekli şimdiki zamanın (-mAktA'nın) şimdiki zamandan (-yor'dan) farkı da anlamda kayma olmamasıdır. (Eker 2003, s.300)

-mAktA ve –yor ekleri, zaman belirleyicileri olmadan kullanıldıklarında şimdiki zamanı aktarırlar. Böyle bir kullanımda iki ek arasındaki fark vurgulama açısından kendini göstermektedir. –mAktA eki, söz konusu işin şu anda içinde bulunduğunu, -yor eki ise işin şu anda yapıldığını vurgulaması açısından birbirinden ayrılır. Bu aktarma yönündeki fark, belki *çalışmaktayım* ve *çalışıyorum* örnekleri göz önüne alındığında daha rahat görülebilir. Birincisinde çalışma işinin içinde olduğu anlatılırken, diğerinde çalışma işinin gerçekleştiği ifadesi daha baskındır. Bir başka deyişle birinde bulunma, diğerinde hareket önemlidir.

Bunun dışında her iki ekin de farklı işlevlerde karşımıza çıkabilmesi için herhangi bir belirleyici yoksa ancak örneklerin kullanıldığı ortam içinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bunun da dışında söz konusu ekler, bir yargı içinde ancak zaman belirleyicileri ile kullanıldığında şimdiki zaman, sürekli şimdiki zaman ya da yakın gelecek zaman ifadelerini anlatıma katabilir. Bu yapılardan çıkarılan zaman anlamı daha net ve açık bir biçimde kendini gösterir. Böylece az çok

birbirlerinin yerine kullanılabilen bu ekler; farklı görevlerde, şimdiki zamanın farklı dilimlerini ifade eden ekler olarak karşımıza çıkarlar. Bu durumla ilgili olarak dilimizde kullanılan bazı yapılar da mevcuttur. Örneğin: *Yazları tatile çıkıyoruz, geceleri kitap okuyorum* gibi zaman belirleyicilerle kullanılan örneklerde –yor ekinin yerine –mAktA ekini getirmemiz mümkün değildir. Bu örneklerde *yazları* ve *geceleri* gibi belirleyiciler, aslında fiilin alması gereken zaman ekinin geniş zaman eki olduğunu ortaya koyarken burada –yor eki anlatıma üstlenmiş olduğu şimdiki zaman anlamını katamamaktadır. Dolayısıyla bazı durumlarda zaman belirleyicileri zaman ekini etkisiz kılmaktadır.

Geniş zaman için kullanılan zaman belirleyiciler –yor eki ile kullanıldığında ek, şimdiki zaman değil, geniş zaman aktarmaktadır.

Her sabah traş oluyor, dikkatle giyiniyor.

Yarın çalışıyorum, önümüzdeki yıl liseye başlıyor gibi cümlelerde –yor eki gelecek zamanı anlatmaktadır. Bu cümlelerin şimdiki zamanla ilgisi yoktur.

Bunun gibi –yor eki, yakın gelecek zamanı da aktarabilmektedir. İçinde bulunulan zamanda yakın gelecekle ilgili bir durum kesinleşmiş, hazırlığı yapılmıştır. ”-yor eki bazen başlamamış, fakat başlamak üzere olan bir hareket için de kullanılır. Biraz sonra gidiyorum. Bu ifadede henüz gitme eylemi başlamamış fakat gitme eylemi için bütün hazırlıklar yapılmıştır.” (Gülensoy 2000, s. 411)

Ol- fiiline getirilen –yor eki, bazı yapılarda şimdiki zamanı anlatmaktan ziyade söylenen süreye yaklaşıldığını anlatmaktadır. Örneklere bakıldığında bu anlamın verilebilmesi için –yor ekinin sadece ol- fiiline getirilmesi gerektiği görülmektedir. *Ben de geleli on gün oluyor, yirmi yıl kadar oluyor, üç dört gün oluyor, sen şehirde görüneli iki üç ay oluyor* gibi. Bu yapıda –yor eki yerine –mAktA eki getirilebilmekte ancak bu ekle kurulan yapı örneklerine az rastlanmaktadır.

Türkiye Türkçesinde -yor ekinin kullanımı daha işlek olduğu için bu ekle ilgili örnekler, -mAktA ekiyle kurulan yapılardan daha sık karşımıza çıkmaktadır. Bu durum, zaman belirleyicilerle ilgili örneklere bakıldığında da aynıdır.

-yor ekinin gelecek zamanla ilgili, yakın ve belirli bir geleceği anlatan zaman belirleyicilerle kullanıldığı örnekler son derece yaygındır.

-Öğrenci seçme sınavı 14 Haziran’da yapılıyor.

-Bu akşam Ahmet de geliyor

-Sonuçlar bu gece yarısından sonra açıklanıyor.

-Allah nasip ederse yarın değil öbür gün yola çıkıyoruz.

Eğer cümlede kesin bir tarih verilirse –yor eki yerine –mAktA eki de kullanılabilir. Ancak bu durumda cümle gelecek zamanı değil geniş zamanı aktarır. Yani “*Öğrenci seçme sınavı 14 Haziran’da yapılıyor.*” cümlesindeki gelecek zaman, “*Öğrenci seçme sınavı 14 Haziran’da yapılmakta.*” biçiminde sınavın her yıl 14 Haziranda yapıldığını anlatan geniş zamana dönmektedir. Bu akşam, bu gece yarısı, öbür gün gibi zaman belirleyicileri ise –mAktA ekiyle kullanılmamaktadır. .

-yor eki, yakın gelecek anlamının yanında zaman belirleyicilerle, sürekli şimdiki zamanı, geçmişte başlayıp hala devam eden işleri anlatmada da kullanılır. Bu yapılarda işin hala devam ettiği anlatılırken işin geçmişte başlamış olması önemlidir.

-Yıllardan beri bu konu üzerinde çalışıyorum

-Seni çoktandır görmüyorum

Bu cümlelerde –yor eki yerine –mAktA eki de kullanılabilen ve cümlelerin aktardığı zaman sınırında herhangi bir değişiklik görülmemektedir.

Türkiye Türkçesindeki bazı örneklerde –yor eki ile kurulan bazı örnekler, şimdiki zaman anlatmaktan ziyade eski süreklilik anlamını ön plana çıkarmaktadır.

-Burada Halaclar ibtida Kürtleşmiş, şimdi de Araplaşıyor (Tansel 1965, s.XXVII)

Güzelleşiyor, yaşlanıyor gibi örneklerde dikkat çeken durum, ekin bu anlamı verebilmesi için isimden fiil yapan +IA ekinden sonra gelmesi gerektiğidir. Buradaki süreklilik anlamı –mAktA ekiyle de verilebilme iki ek birbirinin yerini tutabilmektedir.

-mAktA ekinin de tek başına kullanımı ile zaman belirleyicilerle kullanımı arasında bazı farklar görülmektedir. –yor ekine göre daha kesin olarak şimdiki zamanı anlatan ek, sınırlı da olsa bazı zaman belirleyicilerle farklı görünümde karşımıza çıkabilmektedir.

- Suç oranı günden güne artmaktadır

- Bu konuyu sık sık vurgulamaktayız.

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi –mAktA eki geniş zamana özgü zaman belirleyicileriyle rahatlıkla kullanılmakta ve bu durumda doğal olarak geniş zamanı aktarmaktadır.

Ancak bu ek, şimdiki zaman dışında sadece geniş zamana uygun bazı zaman belirleyicilerle kullanılabilen, -yor eki gibi diğer zamanlara uygun belirleyicilerle kullanılamamaktadır. Böyle olduğu için de şimdiki zaman kullanımının dışına fazla çıkamamakta ve –yor ekine göre kesin şimdiki zamanı anlatan ek olarak dilimizde görevini sürdürmektedir.

-yor ve -mAktA ekleri arasındaki farkları ortaya koyarken gözden kaçırdığımız bir nokta da -mAktA ve -mAdA ekleri arasındaki farktır. Birbirine denk kabul edilen bu iki ek arasında da aslında ilk bakışta göze çarpan süreklilik ve süreksizlik farkı vardır. -mAdA söz konusu işin daha sürekli olduğunu ifade ederken, -mAktA'da ilk göze çarpan işin şu an yapılıyor olmasıdır.

Sonuç olarak Türkiye Türkçesi'nde şimdiki zaman kavramı veren üç ek, gerek yapıları, gerekse vurgulamaları açısından birbirinden farklı eklerdir.

Söz konusu eklerin dilimizde kullanılmaya başlanması çok farklı dönemlere rastlamaz. Ancak bunlardan -yor eki daha geç işlek hale gelmiş ve kullanım sıklığı bakımından diğer ekleri geride bırakmıştır.

Dilimizde yüzyıllarca geniş zaman ekiyle karşılanan şimdiki zaman için bugün kullanılan ekler, bir anlamda durumu tersine çevirmiş, geniş zaman ekinin kullanım alanını daraltarak şimdiki zamanın yanında özellikle geniş ve gelecek zamanı aktarır konuma gelmiştir.

Bu ekler, geçmişte başlayıp şu an devam eden (sürekli şimdiki zaman), şu an devam eden (şimdiki zaman), şu an başlayıp gelecekte devam edecek olan (yakın gelecek zaman), şu anla ilgisi olmadan yakın gelecekte gerçekleşecek (gelecek zaman) ya da doğrudan geniş zamanda yapılan işleri anlatmada kullanılmaktadır. Bu zaman dilimlerini aktaran yapıların kurulmasında zaman belirleyicilerinin önemi son derece büyüktür. -yor eki geniş, gelecek ve geçmişten gelen süreklilik aktaran zaman belirleyicileriyle daha rahat kullanılabilen, -mAktA eki ise bu zaman belirleyicilerle daha sınırlı bir biçimde (sadece geniş zaman) kullanılmaktadır.

Zaman belirleyicilerinin aktardığı zaman kavramı, zaman eklerinin sınırını belirlemektedir. Böyle yapılarda hareketin yapıldığı zamanı belirleyebilmek için fiile eklenen zaman ekine değil, zaman belirleyicilerin aktardığı zamana bakmak çok daha sağlıklı sonuç vermektedir.

KAYNAKÇA

- Eckmann, Janos; *Harezmi Türkçesi*, Tarihi Türk Şiveleri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara 1988.
- Eker, Süer; *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara 2003.
- Ercilasun, A. Bican; *Kutadgu Bilig Grameri-Fiil-*, Gazi Üniversitesi Yay. No.33, Ankara 1984.
- Ergin, Muharrem; *Türk Dilbilgisi*, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, İstanbul 1989.
- Gabain, A. Von; *Eski Türkçenin Grameri*, TDK Ankara 1988.

- Gencan, T. Nejat; *Divanü Lügati't-Türk'te Dil Kuralları*, Divan ü Lügati't-Türk Özel Sayısı, Türk Dili, Yıl 22, C. XXVII, s.253, Ankara 1972.
- Gülensoy, Tuncer; *Türkçe El Kitabı*, Akçağ Yay. Ankara 2000.
- Tansel, Fevziye Abdullah; *Ziya Gökalp Külliyyatı II Limni ve Malta Mektupları*, Türk Tarih Kurumu yay. Ankara 1965.
- Timurtaş, F. Kadri; *Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, Enderun Kitabevi, İst. 1994
- Yelten, Muhammed; *Şirvanlı Mahmud Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi (Giriş-İnceleme-Metin- Sözlük)*, TDK Yay. Ankara 1998.
- Yücel, Bilal; *Mahmud Paşa Adni Divanı*, Akçağ Yay. Ankara 2002.